

МЕТОДИКА РОБОТИ НАД ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ В ДНЗ

У статті розглянуто науково-методичні аспекти роботи над фразеологізмами в ДНЗ; висвітлено значення фразеологізмів для збагачення мовлення дітей старшого дошкільного віку; запропоновано мету, завдання, зміст, принципи, методи, форми, засоби роботи над цією лексичною групою в ДНЗ з метою розвитку в дошкільників мовленнєвих навичок аудіювання й вживання фразеологізмів у висловлюваннях.

Ключові слова: *розвиток мовлення, фразеологізми, образне мовлення, фразеологічний словник, мовленнєве спілкування, сприймання фразеологізмів, розуміння фразеологізмів, переносне значення.*

В статье рассмотрены научно-методические аспекты работы над фразеологизмами в ДОУ; освещены значение фразеологизмов для обогащения речи детей старшего дошкольного возраста; предложено цели, задачи, содержание, принципы, методы, формы, средства работы над этой лексической группой в ДОУ с целью развития у дошкольников речевых навыков аудирования и употребления фразеологизмов в высказываниях.

Ключевые слова: *развитие речи, фразеологизмы, образная речь, фразеологический словарь, речевое общение, восприятие фразеологизмов, понимание фразеологизмов, переносное значение.*

The article deals with scientific and methodological aspects of the work on idioms in PEI; it highlights the importance of phraseology for senior preschooler's enriching of speech; proposed purpose, tasks, content, principles, methods, forms, means of work on this lexical group in PEI for the development in preschoolers the speech listening skills and use of phraseology in their statements.

Key words: *development of speech, idioms, figurative language, phrasebook, speech communication, perception of phraseology, understanding of phraseology, figurative meaning.*

Актуальність дослідження. Оволодіти образним мовленням – означає набути фразеологічних навичок адекватного і доречного використання влучних, точних, виразних зворотів мови в тій чи іншій ситуації спілкування. Опанування образним мовленням відбувається в процесі мовленнєвого спілкування й цілеспрямованого навчання рідної мови. Це складний процес, що включає в себе такі аспекти мовленнєвої діяльності, як сприймання й розуміння мови, конкретне говоріння (усне), особливо в ситуації буденного спілкування, в якому елементи образності мовлення виявляються найрельєфніше і

найвиразніше завдяки фразеологізмам, якими насичений процес взаємодії (комунікації) людей, інформативний процес (обмін думками, почуттями, передача інформації, досвіду, традицій тощо), ставлення людей до вчинків, моралі, взаємовплив людей, їхні співпереживання і взаєморозуміння.

Отже, образне мовлення обов'язково передбачає акт взаємодії (комунікації), тому правомірно назвати його комунікативно-мовленнєвим.

Під час перебігу образного мовлення, на нашу думку, формуються й удосконалюються одночасно з комунікативною й усі інші головні ознаки мовлення: експресивні, виражальні, емоційні, когнітивні, лінгвістичні та ін. Образне мовлення передбачає його спрямованість на партнера з комунікації, різноманітність і виразність мовних засобів, активне використання невербальних його компонентів, вербальні контактовстановлюючі (привітання, запрошення до розмови, звертання) та виражальні засоби спілкування на кшталт виявлення позитивних або негативних емоцій, вираження ставлень мовців до вчинків, подій, явищ, характеру комунікантів тощо.

Найяскравіші грані дитячої мови відображаються саме в її виражальних засобах, тобто у фразеологізмах. Як відзначають лінгвісти (Л. А. Булаховський, І. К. Білодід, М. А. Жовтобрюх, В. М. Білоноженко, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко та ін.), фразеологічні звороти роблять мову різноманітною, виразною, емоційною, живою, образною, поглиблюють і підкреслюють її етнокультурну самобутність. Від того, наскільки своєчасно й методично правильно здійснюватиметься робота над фразеологізмами, залежатиме мовленнєвий і ментальний розвиток дошкільників, адже саме в цьому віці вони вперше починають осмислювати переносні значення слів, оволодівати процесом зміни смислів. Окрім того, в цей віковий період лексичний запас дитини сформований достатньою мірою, аби оволодіти багатствами й національними рисами рідної мови, естетичною та експресивною функціями, які й виконують передусім фразеологізми.

Постановка проблеми. Проте, як правило, мовлення дошкільників залишається збіднілим щодо такого лексичного компонента як фразеологізми в зв'язку з їхньою метафоричною специфікою. Отже, робота із фразеологічними одиницями в дошкільних навчальних закладах є потребою сьогодення, оскільки вони: а) поглиблюють значеннєвий і смисловий розвиток дітей; б) допомагають всебічно розвинути спроможність дошкільнят розуміти переносні значення слів; в) роблять зв'язне мовлення дітей влучним, точним, виразним, конкретним, образним і емоційним, а також залучають їх до витоків української національної культури.

Виняткове значення фразеологізмів для розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засвідчується ще й тим, що в мові вони постійно функціонують поруч з окремими словами й складають функціонально активну частину літературно-нормативної лексики. Отже, фразеологізми є виражальними стереотипними засобами, які не потребують внутрішнього програмування мовлення, оскільки фраземи – стійкі сполучення двох і більше слів, які в процесі мовлення відтворюються як готова словесна формула, що становить собою семантичну цілісність [2]. Тому вони є економними засобами

спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема раціонального відбору мовного, в тому числі й фразеологічного, матеріалу та методика його реалізації в ДНЗ неодноразово проголошувалася як одна з актуальних такими провідними вченими, як М. М. Алексеєва, А. М. Богуш, А. М. Бородич, Н. В. Гавриш, В. В. Гербова, Л. О. Калмикова, О. С. Ушакова, С. Н. Цейтлін, В. І. Яшина та ін. Але до цього часу вона залишається системно нерозробленою в лінгводидактичному аспекті. Труднощі під час роботи з фразеологізмами констатують і вихователі ДНЗ через відсутність науково-методичного забезпечення цієї ланки навчально-мовленнєвої роботи.

Тому **мета статті** полягає у висвітленні методичних аспектів роботи над фразеологізмами в ДНЗ.

Виклад основного матеріалу. Важливою частиною роботи щодо збагачення мовлення старших дошкільників є проведення діагностики мовленнєвого розвитку дітей. При цьому слід обстежити й проаналізувати не лише показники оволодіння мовними фразеологічними чи лексичними засобами, а й проаналізувати комплексне вміння, яке характеризує успішність мовленнєвої взаємодії, що забезпечується як когнітивно-лінгвістичними, так і експресивно-образними проявами мови старших дошкільників.

Аналіз мовлення дітей дошкільного віку засвідчує, що в ньому, як правило, відсутні фразеологізми. Від цього їх висловлювання позбавлені доречної образності, виразності, необхідних варіативних засобів для уточнення якостей і властивостей предметів, явищ і дій, характеристики ситуацій. Незнання дітьми фразеологічних засобів ускладнює процес комунікативних взаємодій, а також побудову різного типу висловлювань. Означені факти свідчать про необхідність удосконалення методичної роботи зі збагачення мовлення дітей засобами образності, тобто фразеологізмами. Причиною того, що діти не вживають у своєму мовленні фразеологізми, є те, що їх просто не навчають розуміти й використовувати цю стійку сполуку слів у комунікації.

Проте завдяки методу опитування дітей, що брали участь в експерименті, нами виявлено можливості розуміння дошкільниками фразеологізмів. Критеріями розуміння були пояснення дітьми смислу фразеологічних одиниць, вміння виразити їх зміст доступними для них синонімічними засобами.

У бесідах із вихователями ми намагалися з'ясувати їхню думку щодо необхідності роботи над фразеологізмами в ДНЗ. Відповіді стосувалися всебічного розвитку мовлення дітей, а також його конкретності, виразності та емоційності.

На запитання «Яке значення мають фразеологізми у розвитку дитини-дошкільника?» вихователі відповідали таким чином: розвивають фантазію і мислення, вміння дітей порівнювати; важливі для висловлювання власної думки, враження, переживання; збагачують українську мову, дають певний відтінок мовленню; відбувається збагачення словника дітей, смисловий розвиток дитини, конкретність її мовлення; розширюються уявлення про матеріальну і духовну культуру українського народу; відбувається розвиток пам'яті, уваги; розвивається інтерес до незнайомих слів.

Під час проведення констатувального зрізу стану розвиненості мовленнєвих навичок дошкільників помічено, що вони надзвичайно рідко вживають фразеологізми у власному мовленні, вірогідно, у зв'язку з тим, що «...в процесі навчання діти зазнають надто важливого впливу наукової і ділової мови, тому на заняттях вислови, характерні для повсякденного усного мовлення, сприймаються ними як недоречні. Навряд чи треба доводити, що це негативно позначається на мовленнєвому розвитку дітей [1, с.10]».

Отже, створення ефективної методики роботи над збагаченням мовлення дітей старшого дошкільного віку українською фразеологією повинно спиратися на здобутки не тільки сучасної лінгвістичної науки про суть фразеологізмів, синонімію, антонімію, багатозначність фразеологічних одиниць, етимологію фразеологізмів тощо, а й на сучасні досягнення психолінгвістики щодо смислового, семантичного і значеннєвого розвитку дошкільників, що обумовлює розуміння переносного значення фразеологізмів. Робота над фразеологізмами повинна здійснюватися в ДНЗ у плані розвитку аудіювання й говоріння, а методика роботи над фразеологічними виразами має містити такі взаємопов'язані частини: принципи роботи, мета, завдання, зміст, методи, організаційні форми і засоби.

Мета роботи над фразеологізмами в ДНЗ полягає в збагаченні мовлення дітей стійкими словосполученнями – фразеологічними зворотами через розвиток у них мовленнєвих навичок аудіювання й говоріння.

Завдання роботи над фразеологізмами конкретизують мету і виявляються в такому формулюванні: 1) допомогти дітям зрозуміти переносні значення слів, оволодіти перенесенням смислів, що відбувається під час сприймання фразеологізмів; 2) сформувати в дітей стійкий інтерес до сприймання фразеологічних зворотів, які являються для них незвичайними мовними засобами; 3) збагатити активний словник дітей фразеологічними одиницями; 4) сформувати в дошкільників навички доречного використання фразеологізмів у різних ситуаціях спілкування.

У процесі навчання дітей старшого дошкільного віку фразеології основна увага повинна зосередитися на тому, щоб розвинути в них чуття мови, сформувати здатність відрізнити фразеологічні одиниці від звичайних словосполучень, домогтися осмислення їх значення, розуміння стилістичної ролі у висловлюваннях та планомірно збагачувати фразеологічний словник дошкільнят, виробляючи разом із цим навички використання фразеологічних одиниць.

Важливим завданням вихователя є також не допустити в мовленні дітей вульгаризації їхнього фразеологічного словника, адже у стійких зворотах відображається багатство людських почуттів: ласки, ніжності, співчуття, захоплення, осуду, докору тощо.

Зміст роботи над фразеологізмами має бути представлений словником-мінімумом, що містить фразеологічні одиниці, доступні для розуміння і вживання дітьми в своєму мовленні. Нами укладено словник фразеологізмів для дошкільників, який створювався з урахуванням потенціальних

можливостей фразеологічних одиниць щодо вживання їх у різних ситуаціях спілкування дітей.

У сучасних умовах особливого значення надаємо використанню в навчальному процесі фразеологізмів етнокультурознавчого змісту, оскільки вони є засобом вираження краси й багатства рідної мови, мають пізнавальне й виховне значення.

Принципи відбору фразеологізмів при створенні словника ми адаптували відповідно до положень про розробку словників-мінімумів, які сформульовані Н. В. Гавриш, Н. В. Горбуновою, А. П. Іваненко, Н. П. Івановою, В. І. Коник, М. М. Коніною, М. Р. Львовим, Ю. С. Ляховською, Н. С. Рождественським, Н. П. Савельєвою, О. С. Ушаковою, В. І. Яшиною. Серед них: а) значимість фразеологізму для розуміння дітьми смислу художнього твору; б) комунікативна доцільність уведення фразеологізму в словник; в) необхідність фразеологізму у процесі засвоєння змісту знань, рекомендованих програмами ДНЗ; г) частота вживання фразеологізмів у мовленні дорослих, з якими спілкуються діти; д) приналежність фразеологізму до загальноновживаної лексики, його доступність дітям; е) урахування рівня оволодіння фразеологізмами рідної мови; є) значимість фразеологізму для вирішення виховних і освітніх завдань; ж) відбір фразеологізмів, що належать до різних сфер життєдіяльності; з) необхідність здійснення роботи над фразеологізмами в єдності з розвитком словника, граматичної будови мовлення і звукової культури мови дітей.

Важливими лінгводидактичними *принципами роботи* над фразеологізмами вважаємо такі, що сформульовані, передусім, класиками дошкільної педагогіки: 1) образні вирази, що зустрічаються в художніх творах, з'являються в мовленні дитини без втручання педагога тоді, коли їх смисл добре засвоєний, що досягається багаторазовим читанням і аналізом твору (Є. М. Водовозова); 2) не розуміючи двох-трьох слів у фразі, дитина може зрозуміти тонкий відтінок думки із загального смислу мовлення; 3) прекрасні зразки живої народної мови необхідно заучувати напам'ять або читати, а не переказувати; 4) мовлення педагога має бути за можливістю, живим, образним, містити народні вирази (Є. І. Тихеева); 5) недоцільно вводити в мовлення дітей велику кількість нової лексики. Необхідно підбирати літературу за ступенем ускладнення словникового складу мови творів (Є. О. Фльорина); 6) образні вирази засвоюються дітьми при ознайомленні з народною казкою (О. П. Усова).

Як і вся робота над словом, фразеологічні вправи, ігри, заняття як *форми роботи* мають на меті розширення й збагачення словникового запасу дітей, розкриття значення слів, розвиток навичок правильного слововживання ними найпоширеніших фразеологізмів в усному мовленні для надання висловлюванню більшої точності й виразності. На думку відомого вітчизняного психолінгвіста І. О. Синиці, фразеологічна робота дозволяє сформувати в дошкільників потребу стисло і доречно оформляти свої думки, бажання самостійно застосовувати найрізноманітніші фразеологізми.

У старших групах дошкільників використовувалися переважно такі види вправ: 1) на пояснення фразеологізму; 2) завдання з розвитку логічного

мислення; 3) на синонімічний переклад як спосіб пояснення фразеологічної одиниці; 4) на ведення групового фразеологічного словничка; 5) на елементарний етимологічний аналіз.

Найактуальнішими, на нашу думку, можуть бути такі фразеологічні завдання і вправи: складання речень із фразеологізмами; синонімічна заміна стійких словосполучень словом і реченнями; дидактичні лексичні ігри («Швидко відшукай і поясни», «Розшифруй картограму», «Фразеологічне доміно», «Мовне лото», «Хто більше назве незвичайних виразів?», «Скажи по-іншому», «Я скажу, а ти продовж» та ін.).

До **методів роботи** над фразеологізмами відносимо такі, що:

1) допомагають пояснювати значення фразеологізмів: а) показ краси зовнішньої форми фразеологізмів; б) відштовхування від буквального значення словосполучення фразеологізму; в) спеціальні запитання для розуміння їх переносного значення; г) пояснення невідомого слова (фразеологізму) або словосполучення через текст, контекст; д) розтлумачення образного виразу контекстуальним синонімом; е) пояснення значення образних виразів до читання твору;

2) сприяють розвитку навичок доречного вживання фразеологізмів у мовленні: а) заучування образних виразів напам'ять; б) посилене артикулювання, інтонаційне виділення фразеологізму, повторення (проговорювання за зразком); в) підбір фразеологізмів до характеристики літературних героїв і персонажів казок, подій.

До **засобів роботи** над фразеологізмами належать: художні твори, історії з життя дітей, малі фольклорні жанри, мирилки, народні приповідки, прислів'я, приказки, крилаті вислови, фразеологічні звороти, образне мовлення дорослих, художнє слово. Власне, засобами за цією методикою є фразеологізми.

Висновки. Отже, словникова робота значною мірою сприяє відновленню, уточненню, розширенню знань дітей старшого дошкільного віку про стійкі сполучення слів, що найчастіше вживаються в мовленні та в творах художньої літератури.

Практичне засвоєння старшими дошкільниками української фразеології набуває особливої актуальності, адже це допоможе їм більш точно і лаконічно, експресивно й образно висловлювати власні думки. Водночас фразеологічна робота на заняттях у ДНЗ сприятиме поглибленню інтересу до вивчення мови, усної народної творчості українського народу та читання творів художньої літератури.

Виховання в дітей інтересу до багатой, милозвучної, образної мови, зокрема до фразеологізмів, і дбайливого ставлення до її мовленнєвого багатства, уміння використовувати різноманітні мовні одиниці у власному мовленні, в індивідуальній словесній творчості стає в сучасних умовах одним із важливих шляхів і засобів інтелектуально-мовного, мовленнєвого й морально-етичного розвитку дітей старшого дошкільного віку, формування їх національної самосвідомості та особистісного креативно-когнітивного становлення, що стає основою повноцінного формування вербального інтелекту дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева М. М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников : учебное пособие [для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений] / М. М. Алексеева, В. И. Яшина. – 2-е изд., испр. – М. : Академия, 1998. – 400 с.
2. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Дата надходження до редакції: 15.05.2013 р.